

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ЯК ГОЛОВНА ТЕНДЕНЦІЯ ХХІ СТОЛІТТЯ

Сидоренко С.В. (м. Запоріжжя)

Анотація

В статті досліджується проблема розвитку поняття "глобалізація" у сучасному суспільстві з акцентом на аналізі головних тенденцій глобалізації; розглянутий етап зародження дискурсу глобалізації в суспільних науках, проаналізовано змістовні значення, концепції та підходи до терміну "глобалізація" з позицій різних наук, здійснено оцінку трьох класичних теоретичних поглядів на проблему глобалізації: теорії імперіалізму, теорії залежності та теорії світової системи; розглядаються питання, пов'язані з негативними та позитивними чинниками взаємодії та взаємовпливу процесу глобалізації; проаналізовано головні тенденції до глобалізації, що детермінуються "образами світового порядку".

Ключові слова

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ, ГЛОБАЛІСТИКА, ТЕНДЕНЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, ТЕОРІЯ ЗАЛЕЖНОСТІ, ТЕОРІЯ СВІТОВОЇ СИСТЕМИ, ВИМІРИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, СУБ'ЄКТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, КОМПОНЕНТИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ, ЕТАПИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.

Вступ

Актуальність теми пояснюється тим, що людство вступило до нової реальності; глобалізується економіка, фінанси, інформація, технологія, ціннісні уявлення людини. Такі процеси потребують нового розуміння, нових концептуальних та методологічних ідей. Глобалізація – суперечливий процес розширення світу сучасної культури, з одного боку, а з іншого, - звуження горизонту цивілізацій.

Глобалізація привела до змін у найважливіших соціальних інститутах сучасної цивілізації: змінюється роль держави, цінності свободи та демократії, образотворчі стратегії та геополітичні установки. Посилюється економічний, політичний, фінансовий взаємозв'язок провідних країн світу, що відкриває для них нові можливості, з одного боку, а з іншого, поновлює серйозні проблеми серед країн, що вступили у нове тисячоліття з багатьма невирішеними проблемами та відстають у технологічному розвитку, а тому недостатньо конкурентні на глобальному ринку.

В економіці стала виявлятися тенденція до об'єднання банків, страхових компаній, іпотечних кредитних установ та інвестиційних фондів у глобальні фінансові групи. В ХХ столітті сформувалися нові механізми та інститути глобальної економіки: Міжнародний валютний фонд, Всесвітній банк, Всесвітня торгівельна організація, Банк міжнародних розрахунків у Базелі, регіональні економічні комісії ООН, регулярні зустрічі "великої сімки", Організація економічного співробітництва та розвитку та ін. Науково-технічна революція, Інтернет та розвиток інших комунікацій вплинули на працю фінансових ринків у режимі on-line, відбувається посилення системи

індустріально-розвинених країн світу на чолі з США, зростає роль ТНК. За даними ООН у світі нараховується біля 60 тис. материнських транснаціональних компаній, які контролюють біля 450 тис. дочірніх компаній та відділів за кордоном [13, 206]. ТНК демонструють нові моделі, організацію праці, передові технології, які не завжди доступні периферійним та полупериферійним країнам.

Результатом сучасного розвитку світової економіки є загострення нерівності умов життя на планеті. За даними експертів ООН, прибутки найбагатшого 1% населення світу дорівнюють прибуткам 57% найбідніших мешканців планети; прибуток 25 млн. найбагатших американців дорівнює 2 млрд. людей найбідніших частин світу. Завдяки телебаченню практично кожний мешканець Землі має можливість оцінити та зрівняти умови життя в різних державах, що обумовлює глобальну нерівність як небезпечну. Форсування процесів лібералізації та дерегулювання призводить до порушення традиційних укладів життя. Цим створюється ґрунт ворожості великих груп людей до Заходу, загострюються конфлікти культурного та світоглядного характеру. Наслідки цього явища можна спостерігати, наприклад, у мусульманському світі.

Окремо слід зупинитися та такому напрямі глобалізації як формування єдиного загальносвітового інформаційного простору. Широке поширення знайшла думка, що розвиток сучасних інформаційно-комп'ютерних технологій надав потужний імпульс до прискорення процесу запозичення культурних та інституціональних надбань, і на цій основі певної універсалізації форм суспільного життя. По суті йдеться про повсюдне запровадження базових суспільних цінностей, інституційних механізмів та культурних зразків, що властиві країнам Заходу, насамперед США. Нині провідні країни світу і транснаціональні корпорації широко використовують нові можливості у зазначеній сфері задля реалізації власних політичних, економічних, соціально-філософських інтересів. Поряд з цим потужні інформаційні канали, що створені на основі новітніх технологій, обрушуються на різноманітні країни та культурні спільноти; актуалізується потужний некерований потік інформації, що несе відповідні символи, культурні зразки тощо. Внаслідок такої експансії відбувається руйнація традиційних соціокультурних форм та інститутів.

В області політики посилюються кризові явища та відбувається послаблення ролі національної держави, тенденція до уніфікації влади, глобальне поширення засобів споживання, вирішення локальних проблем у контексті глобального співтовариства, гнучкий і багатоцентричний характер міжнародних відносин.

Стан розробленості проблеми. Дискурс глобалізації в суспільних науках виникає в середині 1980 рр. як "спадкоємець

дебатів про сучасність і постсучасність у розумінні соціокультурних змін"[3, 124].

Поява терміну пов'язана з ім'ям Т.Левіта, але популярність він набув завдяки працям американського соціолога Р.Робертсона та японського дослідника К.Омає, який у 1990 р. надрукував книгу "Світ без кордонів" [13;1]. Вказані автори мали досить багато послідовників серед західних вчених, а саме: І.Уоллерстайн, М.Арчер, А.Аппадурі, М.Уотерс, У.Бек, Е.Гідденс, Д.Меддоуз, та інш.

Щодо розвитку української та російської традиції в розумінні глобалістики, то, слід зазначити, що вона пройшла тривалий шлях формування з кінця 1960-х рр. до початку 1990-х в умовах протистояння двох ворожих суспільно-економічних систем, що дало початок різним напрямкам, а саме: "західна" та "радянська (пізніше – „пострадянська”) глобалістика".

Метою наукового дослідження є теоретико-методологічні засади дослідження сучасних процесів глобалізації з акцентом на виявленні понятійно-категоріального апарату даної теми.

Обговорення проблеми

Сам термін "глобалізація" набув широкого змісту та має багато змістовних значень, концепцій та підходів. Що є глобалізація? Відповідей багато. За словами Яна Недервіна, в соціальних науках існує стільки концепцій глобалізації, скільки дисциплін: "Якщо ми розглядаємо глобалізацію як багатомірний процес, то всі ці підходи до теми достатньо релевантні. Глобалізацію можна розуміти, як нескінченний синтез багатьох дисциплінарних підходів" [8, 50].

Розуміючи глобалізацію як "революцію, яка охопила всі країни і народи" [1, 378], В.Воронкова виділяє тенденції глобальної революції, а саме: "поглиблення взаємозв'язків між найважливішими фінансовими центрами, тісна технологічна кооперація серед фірм, формування глобальних ринків, інтернаціоналізація виробничих зв'язків у високотехнологічних галузях на базі прямих іноземних інвестицій тощо"[1, 378].

Історик Ф.Бродель та географ Д.Дольфюс характеризують глобалізацію як багатівіковий розвиток капіталізму [11, 19].

Терміном "глобалізація" у політичній науці позначається широкий спектр подій і тенденцій: розвиток світових ідеологій, інтенсивна боротьба за встановлення світового порядку, зростання кількості та впливу міжнародних організацій, послаблення суверенітету національних держав, поява і розвиток транснаціональних корпорацій, інтенсивні масові міграції та формування багатокультурних спільнот, створення планетарних засобів масової інформації, експансія західної культури в усі регіони світу тощо [3, 122]. Політологи (С.Хантінгтон, Г.-П. Мартін, Г.Шуман) пов'язують глобалізацію з розподілом демократичних принципів та інститутів по всьому світу [11, 19].

Культуролог П.Брегер з універсалізацією та вестернізацією культури, космополітизацією та певною уніфікацією стилів життя, форми поведінки, моди, з початком поширення впливів Заходу на світ (біля 200-300 років тому).

С.Удовік вважає "глобалізацію становленням та гармонізацією багаторівневого світу, що взаємозв'язаний в певних вимірах та гетерогенний в інших, перехід між ними відбувається семіотичними методами" [13, 367].

Представник західної соціологічної думки У.Бех вважає глобалізацію "діалектичним процесом, що створює транснаціональні соціальні зв'язки та простір, забезпечує локальні культури та сприяє виникненню третіх культур" [2, 28]. Він визначає нові тенденції глобалізації, а саме: "розширення у просторі, стабільність у часі, щільність транснаціональних мереж зв'язку, відносин та телевізійних потоків", а тому особливістю процесу глобалізації, на його думку, є "установлення емпіричним шляхом щільності, стабільності взаємодіючих регіонально-глобальних мереж зв'язку та їх масмедіальної самоідентифікації, а також соціального простору та їх телевізійних потоків на культурному, політичному, господарчому, військовому та економічному рівнях" [2, 28].

Економісти (П.Друкер, Т.Левітт, К.Оме) вважають, що процеси глобалізації починаються з транснаціоналізації фінансових ринків, що об'єднали виробництва транснаціональних компаній не раніше, ніж чим 30-40 років тому [11, 19]. Деов М. розглядає глобалізацію як "багатопланове та внутрішнє явище з багатьма прямими та зворотними зв'язками, в яких беруть участь багатонаціональні та національні комерційні структури, національні держави та їх установи, регіональні багатонаціональні об'єднання, формальні і неформальні міжнародні організації. Основою процесу економічної глобалізації є інтернаціоналізація виробничих відносин у високотехнологічних галузях на базі прямих іноземних інвестицій, формування глобальних ринків за масштабом тощо" [5, 6].

Американський дослідник міжнародних відносин Дж. Гарретт виділяє три головні механізми глобалізації світової економіки: 1) зростаюча конкуренція в світовій економіці; 2) виробництво, що має багатонаціональний характер завдяки прагненню виробників збільшувати власний прибуток; 3) посилення міжнародної інтеграції фінансових ринків [5, 6]. В останні роки на Заході точиться дискусія навколо питань про політичні наслідки економічної глобалізації.

Представник технологічних наук та екології М.Мак-Луан вважає, що глобалізація обумовлена необхідним запобіганням екологічних катастроф та неможливістю вирішити їх силами окремої держави [11, 20]. Всі ці погляди релевантні, але існуюча полісемантичність поглядів вказує, на думку М.Чешкова, на кризу глобалізації як науки, що не

виявила ні предмет, ні суб'єкт власного дослідження, у зв'язку з цим залишається відкритим питання про сутність глобалізації.

У цілому існує три класичних теоретичних погляди на проблему глобалізації: теорія імперіалізму; теорія залежності та теорія світової системи. Згідно з теорією імперіалізму, глобалізація розуміється як імперіалістична експансія, без якої неможливо підтримувати існування капіталістичної системи. Теорія залежності має багато спільного з теорією імперіалізму та відбиває специфіку соціально-економічної ситуації в державах Латинської Америки, вважає причиною відсталості негативний вплив домінуючого "центру" – лідера глобалізації. Песимістична версія цієї теорії пояснює цей вплив таким чином: по-перше, це практична нерівноправність взаємовідносин "центру" та "периферії" пов'язана з світовою економікою, що закріплює відставання останньої; по-друге, зацікавленість місцевої еліти у збереженні такої диспозиції, тобто залежності держави та небажанні приймати участь у боротьбі за її економічний суверенітет. В оптимістичній версії теорії залежності акцент зроблений на позитивній ролі останньої: з одного боку, в певну залежність від периферії попадає і сам "центр", що сприяє його послабленню, а, з іншого боку, використання позитивних технологій та отримання іноземних інвестицій допоможе збільшити соціально-економічний рівень "периферії", а отже зменшити залежність. Центр – складна система, з власними внутрішніми протиріччями, він рухливий та розвивається по законам складних систем. Важливим джерелом його розвитку є відносини з навколишнім середовищем, що змінюються з часом. Центр – єдиний по ряду принципів питань особливо тих, які торкаються відносин з периферією.

Теорія світової системи, що розроблена І.Валлерстайном, виділяє три рівня розвитку держав, а саме: центральні, периферійні та полупериферійні, що нагадують традиційний поділ світу.

Теорія "глобальної ойкумени" У.Ганнерса заснована на понятті "ойкумена" – регіону постійної культурної взаємодії. Глобалізація зближує ойкумену практично до розмірів всього світу, структура глобальної ойкумени відрізняється асиметричністю, але вона принципово інша, в порівнянні з економічною глобалізацією, тому що тут мають місце культурні взаємовпливи з периферії (наприклад, музика реггі, латиноамериканські ритми, африканський рок). При цьому пропонуються чотири варіанта культурної уніфікації: "глобальна гомогенізація" (західні цінності); "сатурація - насичування" (природний та розтягнутий у часі процес становлення культурної однорідності на основі культури "центру"); "периферійна корупція" (занепад та розклад західної культури при культурній взаємодії з периферією); "дозрівання" (формування глобальної культури у процесі рівного діалогу та обміну різних культур та "креолізація" (гібридизація місцевих культур).

Глобалізація як культурний процес має протиріччя. З одного боку, вона позитивна, тому що зближує людей, держави, народи, відкриває їм нові можливості розвитку, модернізує, інтелектуалізує їх життя та думки. В іншому випадку глобалізація негативна тому, що призводить до універсалізації таких явищ як тероризм, екстремізм, агресивний сепаратизм, техногенний катастрофізм, націоналізм, і загалом всіх проблем сучасної цивілізації (екологічна, енергетична, демографічна тощо). Країни чи соціальні організми не витримують пресингу нової глобальної піраміди – деградують, корумпуються і руйнуються, фактично опиняються під владою класово-мафійозних структур. В такому випадку глобалізація ускладнює буття людини, наближує людину до страждань та невпевненості. Але, негативні наслідки глобалізації ні в якому разі не можна абсолютизувати, разом з ускладненнями, що притаманні глобалізації, вона має позитивні моменти. Пітер Бергер вважає, що "на культурному рівні виник серйозний виклик плюралізму: руйнування старих традицій та поява можливостей вибору серед вірувань, цінностей та життєвих стилів" [8,50].

Глобалізація забезпечує інтеграцію народів та держав у єдиний простір, а це допомагає вирішувати їм життєві проблеми ефективним засобом, змінює людське буття. На думку письменника та публіциста Маріо Вергаса Льоса, "глобалізація розширює горизонти індивідуальної свободи" [8, 50]. З іншого боку, людина під впливом глобальних процесів втрачає самотність, основи ідентичності.

В сучасному світі зерна планетарної, глобальної свідомості тільки-но зростають. Всі люди, залишаючись собою, не можуть залишатися тільки "частковими" людьми: сьогодні в "моє" починає входити все людство. Народжується нова людина – людина як світова величина: вже „не гомо локаліс” – людина місцева, а „гомо глобаліс” – людина всесвітня.

Дослідники вказують на те, що тенденції до глобалізації детермінуються "образами світового порядку". Р.Робертсон виділяє їх чотири типи. Перший із них - "Глобальний Gemeinschaft I" уявляє світ як мозаїку або замкнутих, або рівноправних, або унікальних спільностей, або ієрархічних, з окремими спільнотами. Другий тип - "Глобальний Gemeinschaft II" розглядає світ як глобальну спільноту, в якому досягнута згода відносно базових цінностей та ідей. Цей тип відбиває ідеї айкуменічного, екологічного та пацифістського руху. Третій тип - "Глобальний Gessellschaft I" розглядає світ як мозаїку відкритих незалежних національних держав, що знаходяться в процесі інтенсивного економічного, політичного та культурного обміну. Четвертий тип - "Глобальний Gessellschaft II" розглядає світ як сукупність уніфікованих національних держав, що знаходяться під егідою світового уряду. Символічна боротьба між такими типами

образів світового порядку визначає теперішній етап глобалізації [2, 89-98].

Звичайно виділяють наступні аспекти глобалізації: економічну, політичну, інформаційно-комунікаційну, "ментальну" або культурно-ідеологічну, а також територіальну або етнічну.

На нашу думку, необхідно виділити та окремо можна розглядати інституціонально-правову глобалізацію. Це пов'язано з такою особливістю глобалізації як збільшення не тільки числа акторів світового політичного процесу, але, більш важливо, збільшення їх типів. Можна назвати мінімум сім нових суб'єктів:

- Міжнародні організації (Міжнародний Валютний Фонд, Всесвітній банк, ЮНЕСКО, Міжнародна Організація Праці, "Велика сімка");
- Регіональні організації;
- Багатонаціональні корпорації (біля 60 тис.);
- Інституціональні інвестори (пенсійні та інвестиційні фонди, страхові фірми);
- Недержавні організації (екологічні, правозахисні, гуманітарні та інші);
- Мегаполіси (Лондон, Нью-Йорк, Токіо, Франкфурт, Париж).
- Діячі науки, відомі викладачі, представники світу мистецтва, особистості типу Б.Гейтса, Дж.Сороса [10, 14].

Можна виділити військово-політичний аспект глобалізації тому, що протягом всієї історії цивілізації людство, здається, не бачила власного існування без кривавих війн, ворожості, локальних конфліктів. Люди створювали жорстоку зброю і здавалися сильними, хоча за цією силою переховувався страх до іншої людини.

З часом темпи розвитку зброї перевершують темпи розвитку особистості. В цих умовах значна частина суспільства починає працювати в області її удосконалення. І навіть, освіта, засоби масової інформації формують ідеологію та культуру воїна. Отже, однією із суттєвих характеристик еволюції людини стає еволюція людини-воїна. Головним результатом "ядерного суспільства" є психологічна адаптованість до можливостей використання ядерних бомб, "люди звикли до того, що жертви ядерних катастроф числяться мільйонами, загрожуючи генофонду, але людство це особливо не тривожить." [9,23].

Людина перетворюється на такому етапі у некрофіла, який буде власне буття за принципом вбивства всього життя на Землі. В таких умовах необхідна нова парадигма перетворення свідомості людини, що спрямована на принцип відповідальності людини за процеси, що відбуваються у світі.

Французький соціолог Б.Баді виділяє три виміри глобалізації:

- глобалізація – історичний процес, що відбувається протягом багатьох століть;

- глобалізація, що супроводжується гомогенізацією світу універсальних принципів, цінностей, звичаїв та норм поведінки людей;
- глобалізація – визнання взаємозалежності, що призведе до руйнування національного суверенітету в результаті зусиль нових суб'єктів світового політичного процесу [10, 14].

Дослідники вказують на нерівномірність швидкості глобалізації в різних частинах світового простору та її різних аспектів. Традиційно вважається, що найбільший шлях пройшла економічна глобалізація, що уявляє сукупність процесу глобалізації ринків (капіталу, товарів, послуг) та процесу глобалізації економічних форм. Окремо можна виділити відставання процесу політичної глобалізації від світових економічних реальностей, а також незбалансованості світової політики міжнародним громадянським суспільством.

А.В. Лєвашова виділяє наступні компоненти глобалізації:

- процеси (до них можна віднести процеси економічної, політичної глобалізації тощо);
- взаємодію сіті (глобальне корпоративне управління);
- структури;
- нові типи спілкування (нові соціальні когнітивні конструкції, ідентичності та значення, що засновані на глобальних умовах постмодернізму та космополітизму) [11, 22-23].

Серед головних факторів глобалізації, як правило, виділяють інформаційний (включаючи Інтернет), економічний та технологічний.

Заслуговує уваги думка В.Воронкової про чотири дискурси глобалізації:

- 1) регіональний, чи цивілізаційний;
- 2) академічний;
- 3) ідеологічний;
- 4) гендерний [1, 382].

Дискусії вчених точаться навколо поняття та часу виникнення даного феномена. Згідно з першою позицією, глобалізація уявляє початкове явище, в якому слід розрізняти такі типи, а саме: родовий, племінний, етнічний, давньоімперський, монархічний, колоніальний, національний, інтернаціональний.

Р.Робертсон і М.Уотерс вважають, що "глобалізація – тривалий історичний процес" і формування її передумов відбулося ще в XV і XVI століттях. А.Г. Терборн виокремлює в історії щонайменше шість "хвиль" глобалізації, найпершою з яких він вважає експансію світових релігій з III –VII ст.

Прихильники іншої точки зору розглядають глобалізацію як сучасний етап інтеграції. Існує позиція, згідно з якою, у процесі глобалізації виділяють чотири стадії: 1) "зародження" (середина XV – середина XVIII ст.); 2) "початок" (середина XVIII ст.); "ривок" (середина

XVIII – середина XX ст.); 4) "ситуація невизначення" (середина XX ст. – наші часи) [11, 20].

На думку М.Чешкова, мають місце такі етапи глобалізації:

1) праісторія глобалізації (протоглобалізація) – від неолітичної революції до Осьового часу;

2) передісторія глобалізації (зародження глобальної спільності) – від Осьового часу до епохи Просвітництва і першої промислової революції;

3) власне історія глобалізації (формування глобальної спільності) – останні 200 років [1;379].

Українська дослідниця Радимила Войтович вказує на три етапи глобалізації:

1) Друга половина XX століття (1945-1975-ті рр.). Друга світова війна фактично є першою глобальною війною, в яку були втягнені всі континенти. Після її закінчення була створена глобальна міжнародна організація – ООН, відбулась трансформація колоніальної системи, в результаті цього виник комплекс соціально-економічних факторів.

2) 1970-90-і рр відбувся перехід глобалізації у формально визначений світовим співтовариством етап, коли "зненацька" людство зіткнулось з комплексом глобальних проблем, спробою їх розв'язання зокрема у сфері міжнародної безпеки, допомоги країнам.

3) Кінець 90-х рр XX – початок XXI ст. Тут виділяють низку закономірностей, а саме:

а) досягнення НТР у сфері інформатики та зв'язку привело до утворення глобального світового співтовариства, що створило умовності для національних кордонів, збереження закритих авторитарних суспільств, обмеження передачі знань, інформації, тому вільне пересування людей стає практично неможливим, що спричиняє загрозу національної ідентичності і відповідальності національної безпеці;

б) зростання впливу США (політичного, економічного, фінансового, інформаційного, технологічного), який використовується виключно в інтересах США. Позиція США у розв'язанні глобальних проблем сучасності стала вирішальною.

в) багато націй та держав виявили у процесах глобалізації наявну загрозу своєму розвитку і навіть існуванню [7, 561].

Дослідниця А.Лєвашова вважає, що процеси глобалізації починають зароджуватися з останньої чверті XX століття, представники технологічних наук та екології початком їх появи вважають ХУІІ – ХУІІІ ст., 70-80-ті рр. XX ст. [11, 20].

У багатьох країнах виникла занепокоєність правлячих еліт, сформовані соціальні групи, які протистоять процесам глобалізації, утворилась так звана науково-політична та соціально-економічна течія антиглобалістів.

Висновки

Отже, аналізуючи зазначені підходи, більшість вчених вважає правомірним говорити про становлення єдиної світової цивілізації, що будується в контексті процесів глобалізації. Підвищений інтерес до даної теми обумовлюється останніми досягненням в галузях техніки та технології, у сферах транспорту та комунікацій, технологічним прогресом в оборонній промисловості, зростанням інтернаціоналізації фінансів тощо. Сучасний глобальний світ трансформується, втрачає попередні властивості, стає більш динамічним, хаотичним, віртуальним, стрімким та індивідуалізованим, вимагає від людини перегляду системи власних установок та світогляду. Глобальна людина створює нові структури, виміри, ситуації, класифікації, форми, варіанти, просторово-часові конфігурації, процеси тощо. А тому з розвитком цих явищ та процесів постійно будуть переглядатися термінологія, підходи та концепції до феномена глобалізації.

Перспективи подальших наукових досліджень:

- ✓ аналіз глобального суспільства;
- ✓ глобальних трансформаційних процесів;
- ✓ глобальної свідомості і буття.

Джерела

1. Воронкова В. Філософія: Навчальний посібник. – К.: ВД: "Професіонал", 2004. – 464 с.
2. Бек У. Что такое глобализация? – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
3. Кравчук М. Концептуальна еволюція теорій глобалізації // Політичний менеджмент - №2003 – С. 122-137.
4. Толстоухов А., Паран І. Когнітивні підвалини глобалізації. // Практична філософія - №3 – 2003.
5. Деов М. Глобализация. // Глобализация: Контуры XXI века: Реф. Сб. / РАННИОН: Центр научно-информативных исследований глобальных и региональных проблем Отдела Восточной Европы. – М., 2004 – ч.2. – 252 с.
6. Горбачев М. и др. Грани глобализации: Трудные вопросы современного развития. – М.: Альпина Пабlishер, 2003. – 592 с.
7. Войтович Р. Історичні та теоретико-методологічні передумови виникнення сучасних процесів глобалізації // Вісник Національної академії державного управління при Президентові України - №3 – 2003. – С. 558-561.
8. Кармадонов О. Глобализация и символическая власть // Вопросы философии - № 5 – 2005 – С.47-56.
9. Ярошинская А. Философия ядерной безопасности – М, 1996.
10. Кузнецов В. Что такое глобализация? // Мировая экономика и международные отношения. - №3 – 1998.

11. Левашова А. Глобализация мира: миф или реальность? // Вестник Моск. Ун-та. – Сер.18. – Социология и политология. - №1 – 2001 – С.15-28.

12. Покровский Н. Глобализация и конфликт // Вестник Моск. Ун-та. – Сер.18. – Социология и политология. - №2 – 1999 – С. 17-36.

13. Удовик С. Глобализация: семиотические подходы – М.: "Рефл-бук", К.: "Ваклер", 2002. – 480с.

Стаття надійшла 21.11.2005 р.